

Др Миле Бјелајац, научни саветник
Институт за новију историју Србије, Београд

ТЕНДЕНЦИЈЕ РЕВИЗИЈЕ УЗРОКА И ТОКА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: У овом раду се указује на то да нове политичке околности у Европи и свету после рушења Берлинског зида, рушења Југославије и растакања СССР-а, поред конструктивног преиспитивања прошлости прве половине 20. века, подстичу и неке друге, супротне трендове. Уз нове политичке поделе на старом континенту, посебно од уједињења Немачке, приметне су драстичне ревизије у тумачењу узрока два светска рата, мировног поретка после Првог и Другог светског рата, конституције Организације УН, посебно Савета безбедности. Историчари који су деценијама пажљиво реконструисали сву ту сложену, вишеслојну историју не без горчине и академских полемика реаговали су на ове трендове и радове колега који су пристали да дају легитимитет новим идеолошким потребама. Аутор заступа тезу да је тако конструисана ревизија узрока и одговорности за Први светски рат, продужена кроз „анализе” о неправичности Версајског поретка, директан увод у ревизију оцена о узроцима Другог светског рата. У наследним земљама Југославије отпочело је у новим политичким околностима преиспитивање или негирање дотадашње научне баштине о стварању и трајању заједничке државе. Посебно се истичу ревизије о деловању српског фактора у њеном трајању и карактеру Другог светског рата.

Кључне речи: Други светски рат, Први светски рат, ревизија историје, Србија, Југославија, СССР, Немачка.

Један од великих историчара Ерих Хобсбаум ће на основу властитог искуства устврдити да су узроци избијања Другог светског рата произвели неупоредиво мање историјске литературе од расправа и монографија о узроцима Првог светског рата.¹ Па ипак, постојећа

¹ Ерик Хобсбаум, *Доба експрема*, Дерета, Београд, 2002, 12.

литература о почецима Другог светског рата, дубљим узроцима империјалног сукоба, нудила је и данас нуди довољно систематизованог знања уз помоћ кога можемо да препознамо нове трендове ревизије без ослоњања на стварне чињенице прошлости, или, што је чешће, намерно бркање хронологије догађаја, склањање у страну „неодговарајућих” чињеница. Историја се жртвује зарад идеолошког јединства политичких блокова. Није то први пут у историји цивилизације, као што неће бити први пут да се за потребе (гео)политичких пројеката припрема и препарира свест поданика или грађана. Принцип је остао исти само су се технологије усавршиле, медији су имали значајну улогу на том пољу и пре 1914. и касније у деценијама које су претходиле Другом светском рату. Хладни рат и ратни сукоби на многим тачкама света имали су своја „привремена” објашњења са тенденцијом да постану „трајна”, окамењена за сва времена. Успостављене истине почињу да се бране и кривичним законима. Историји као науци се одузима право да трајно преиспитује и сумња, уместо ње историју треба да пишу парламенти својим резолуцијама или судови њиховим пресудама, често прегласавањем са гласом више.

Екстремни примери ревизије оцена о узроцима и карактеру Другог светског рата, доприноса појединих народа победи над фашизмом и нацизмом, унутрашњим поделама друштава под окупацијом и покрета отпора, прете да надјачају годинама развијану сложенију интерпретацију свих аспеката Другог светског рата, али и Првог светског рата, као и данашњу научну продукцију у многим земљама, па и Србији.

Историчари послератне Европе увидели су, делом под утиском урушавања комунистичких друштава, па и рушења појединих вишенационалних држава, да постоји ваљан разлог да се пажња поново усмери на европску историју између два светска рата, а посебно на драматичне последице сукоба од 1939. до 1945. године.² Том интересовању свакако је ишло на руку отварање архивских фондова протоком 50 година, али и развој саме науке која је ширила поље својих

² R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, "Routledge", London-New York, 1994; Henry Bogdan, *Histoire des Pays de l'Est: des origines a notre jour*, "Perrin", Paris, 1994; Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner, Claudio Fogu: *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Duke University Press, Durham / London, 2006.

истраживања са војне и политичке на историју свакодневног живота под окупацијом (економија, синдикати, култура), судбину малог човека или социјалних група, карактер колаборације, покрета отпора, грађанске ратове, сукобљене идеологије. Циљ је био да се у свестраном истраживању слојевитих искустава Другог светског рата прецизније одговори на питање о „последицама које је имао на послератне режиме, а једнако и на колективне менталитете свуда у Европи”.³

Феномен подељености друштава, посебно оних која су искусила пораз и окупацију, све је више закупљао историчаре у свету седамдесетих и осамдесетих година. Њих интересују промене у сагледавањима стварности у послератним друштвима, процеси стварања митова и њихова функција, „успон црних легенди и улога херојске маште”. И летимичан увид у нову продукцију, укључујући репринте неких ранијих издања, потврђује овај закључак.⁴

Занимљиво је како су историчари, без обзира на њихово национално порекло, идентификовали проблеме француског друштва у Другом светском рату, или у пољском друштву, италијанском, па на крају и у српском друштву.

³ У септембру 1993. одржан је у Бечу у организацији Institut fur die Wissenschaften von Menschen, научни скуп на тему „Отпор и колаборација у Европи 1935–1945: Искуство, сећање, мит и опредељење” на коме је поднесено 20 реферата историчара из Европе и САД, са овим циљем. Део реферата објављен је у часопису *East European Politics and Societies*, 1994, vol. 9, No 2. New York-Sydney, 1995; Jules Roy, *Le Grand Neufrage, Chronique du Proces Pétain*, “Albin Michel”, Paris, 1966.

⁴ Gordon M. Bertram, *Collaborationism in France during Second World War*, Cornell University Press, London 1980; Robert O. Paxton, *Vichy France, Old Guard and New Order, 1940–1944*, Columbia University Press, New York, 1982; Gerhard Hirschfeld, *Nazi Rule and Dutch Collaboration. The Netherland under German Occupation, 1940–1945*, Oxford-Berg, 1988; Herman Friedhoff, *Requiem for Resilience. The Civilian Struggle Against Nazism in Holland and Germany*, London Bloomsbury, 1988; David H. Close, *The Greek Civil War 1943–1950. Studies of Polarisation*, Routledge, London. New York 1993; Martin Conway, *Collaboration in Belgium: Leon Degrelle and Rexist Movement 1940–1944*, New Haven, Yale University Press, 1993; John F. Sweets, *Choiches in Vichy France. The French under Nazi Occupation*, Oxford University Press, 1994 (1986); Eric Conan et Henry Rousso, *Vichy: Un Passe Qui ne passe pas*, Fayard, Paris 1994; W. D. Halls, *Politics, Society and Christianity in Vichy France*, Berg Publishers, Oxford, 1995; Anthony Adamthwaite, *Grandeur & Misery. France's Bid for Power in Europe 1914–1940*, Arnold, London -1996 (prvo izdanje 1966); David Carroll, *French Literary Fascism: Nationalism, Anti-Semitism, and the Ideology of Culture*, Princeton University Press, 1996; Philippe Burrin, *La France a l'heure allemande 1940–1944*, Seuil, Paris, 1996.

У последњих 40 година, од књиге R. Paxtona (*Vichy France*, New York, 1972) до радова Н. Russoa (*Le Sundrome de Vichy 1944–198...* Paris 1987) и његових данашњих следбеника, они упућују снажан изазов устаљеним митовима: да су колаборацију наметнули Немци и да је вишијски режим представљао малу, непопуларну клику; да је Француска међуратне године провела припремајући се да одбрани Први светски рат; да је сва зла политика Вишија произашла из одузетог Лаваловог мозга; да су неки велики интелектуалци, у први мах заведени Петеновом пријемчивом реториком, врло брзо дошли себи; да се 40 (*sic!*) милиона Француза храбро одупрло немачком окупатору. Посебно је за нас занимљиво идентификовање утицаја кључних актера на успостављање подела и процеса стварања митова.⁵

Историчари у Италији почели су да се супротстављају рано насталом миту о благом карактеру италијанске окупације у покореним државама, а историчари у Немачкој миту да су носиоци злочина у окупираним земљама били искључиво припадници „СС” јединица, док је војска (Вермахт) била суздржана и у границама међународног права. Пажња је посвећена и култури насиља и рата која је промовисана у европским друштвима у периоду од краја 19. века до 1945. године, као и осталим обележјима империјализма.⁶

Ревизија историје и Првог и Другог светског рата, на чији карактер желимо да упозоримо, почела је крајем осамдесетих, негде са падом „Берлинског зида”, а добила је залет уједињењем Немачке. У тим, политички прилагођеним интерпретацијама новог доба, европске „невине државе” постале су жртве два зла – Хитлерове и Стаљинове агресије. Колико је Немачкој било потребно релаксирање историјске

⁵ Sarah Fishman, "The Power of Myth: Five Recent Works on Vichy France", *The Journal of Modern History*, 67 (September, 1995), str. 666–673; Jednu od pet odabranih (M. S. Alexander, *The Republic in Danger. General Maurice Gamlin and the Politics of French Defence, 1933–1940*, Cambridge University Press, 1992) šire smo razmatrali u osvrtu „Diplomatija i vojska” (*VIG*, 3/1994, str. 294–298).

⁶ Sanela Hodzic and Paola Vitali, „Italiani brava gente?”, *Storiografia recente dell'occupazione italiana in Croazia durante la seconda guerra mondiale*, *Ventunesimo Secolo* Vol. 7, No. 16 (Giugno 2008), pp. 31–55; Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Beograd 2007 (Walter Manoschek, „Serbien ist Judenfrei”. Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42, R. Oldenburg, München 1993); Volker R. Berghahn, *Europe in the Era of Two World Wars. From Militarism and Genocide to Civil Society 1900–1950*, Princeton University Press, 2006.

свести о одговорности за два европска рата, толико је било трагично гледање „прања” сопствене међуратне и ратне историје источноевропских и балтичких земаља, са изузетком Чехословачке, које нису могле да се похвале демократском праксом и национално-верском толеранцијом. У случају Пољске прећуткује се или брише Пољско-Немачки пакт (1934) и заузимање чешке покрајине Тјешин у време Минхенског споразума. Или, прећуткује се тврдоглавост Пољске која није хтела да поправи односе са Чехословачком у одсудном часу. Испуштају се и многи други моменти, као што су разумљиве процене и калкулације новонасталих држава после споразума сила са Немачком у Локарну 1924, који није гарантовао источне границе. Или, заборавља се да је на истоку дошло до пометње и прагматизма после повлачења Хитлера са конференције о разоружању у Женеви 1933. и његовог одбацивања клаузула о ограничавању наоружања и величине војске, односно његово отворено кршење одредби Версајског уговора на које западне државе нису адекватно реаговале. И не само то, заборавља се да су се исте државе поводиле за британском политиком „аписмента”, или су копирале модел наступајуће диктатуре у Немачкој. Прећуткују се покушаји Совјета 1938, као и појединих политичара из Европе, да се створе коалиције за обуздавање Немачке и очува мир док још има времена. Заборавља се да је после Минхена 1938. и комадања Чехословачке у марту 1939. године, Хитлер дошао у посед драгоценог наоружања и опреме за 30 својих дивизија. Превиђа се да је био промашај одустајање Француске и Велике Британије да заштите Чехословачку 1938. која је имала озбиљне војне капацитете, па и авијацију, војну индустрију. Просто су је препустили њеној судбини сматрајући да тиме купују мир и да ће се Хитлер задовољити Судетима. Касније, западне силе улазе у рат, или тачније, само га објављују Немачкој када је њена војска кренула на поковање Пољске. Ова држава је после пада Чехословачке била далеко слабија карика.

Данашња ревизија инсистира да је пакт Рибентроп–Молотов из августа 1939. године та прекретница која је охрабрила Хитлера да покрене Други светски рат. Што је још значајније, овим помодним објашњењем дезавуишу се резултати историографије која указује да је одлука СССР-а из 1939. била краткорочан, прагматичан потез којим се добија у времену, а будући фронт са Немачком истура више на запад.

Све ово пролази уз слабо реаговање академске заједнице јер је евидентно да се бруталном ревизијом поништавају истински доприноси осветљавању корена и праксе Другог светског рата. Политика поново предњачи, дајући смернице за „политички коректно” писање као много пута до сада. Шта рећи на „фестивал историјске ревизије” у Варшави 2019. поводом обележавања 80-те годишњице од избијања Другог светског рата. Поред селекције оних који су позивани или непозивани⁷, падале су протоколарне захвалности за ослобођење само једној победничкој сили из антихитлеровске коалиције, не само од представника Пољске, већ и Немачке. Тако је председник Немачке Франк Валтер Штајнмајер захвалио армији САД која је „победила национал-социјализам, не само на Западу, него и на истоку... сви ми са захвалношћу гледамо у Америку”.⁸

Коментаришићи те нове трендове ревизије у литератури и јавности, италијански новинар и публициста Ђулијето Кијеза у својој књизи о русофобији, пише:

„Данас просечни Европљанин посебно ако је млађег узраста, заправо је убеђен да у том сукобу Совјетски Савез није био савезник већ непријатељ Запада. То нам само говори како су одгојене нове европске генерације, не само оне балтичке. Делиријум русофобије производи и овакве кошмаре.”⁹

Ревизија је извесно присутна и у самој Русији. На њу се критички осврнуо и председник Русије Путин у свом обраћању руском политичком врху 21. априла 2021. Он је навео да се у појединим домаћим уџбеницама из историје, када је реч о Другом светском рату, помиње много тога, па и „други фронт” (1944), али се нигде не помиње битка за Стаљинград. „Ко пише, ко одобрава такве уџбенике?!”, запитао се.¹⁰

⁷ Нису позвани представници Русије и Србије, настављачи ослободилачких традиција СССР-а и Југославије.

⁸ Борис Над, У Варшави смо 2019. заправо имали прилику да гледамо прави „фестивал историјске ревизије”. И то више никог не изненађује, *Печаш* 13. 09. 2019.

⁹ Ђулијето Кијеза, *Rusofobia*, Albatros plus, 2016 (Gulietto Chieza, *Putinofobia*, Edizioni Piemme Spa, Milano 2016)

¹⁰ Александар Ђокић, Завера против Лукашенка зближава Русију и Бјелорусију, *Печаш*, бр. 663, 2021, 30.

После свих транзиционих искушења у некадашњим социјалистичким земљама где је порушено на хиљаде споменика, избрисана имена тргова и улица, измештене гробнице палих, данас се ипак у појединима од њих враћа пракса обележавања Дана победе над фашизмом (Дан Европе) и одавања почести онима који су у тој борби положили живот.

Владимир Дедијер, писац светски познате књиге *Сарајево 1914*, проглашене 1984. године од *Њујорк џајмса* књигом године, пред крај живота слутио је нове турбуленције у свету, па и жртвовање историјских истина:

„Велике силе ће немилосрдно настојати да задовоље своје империјалне апетите и да остваре доминацију... Мали народи и државе тражиће своје место под сунцем, а велики ће од њих тражити да се одрекну свог моралног блага, пре свега борбе за правду и истину. Све ће то подржавати историчари упрегнути у кола дневне политике, којима притиче већа или мања синекура из касе моћника. Критична историографија биће на великим искушењима, мораће да води тешку борбу против историјског ревизионизма.”

Ове пророчке речи из маја 1989. односиле су се на његова предсказања како ће тећи покушаји ревизије не само око узрока Првог светског рата, већ и шире, читаве вертикале турбулентног века.¹¹

Није поживео да чита немачке новине из јуна 2014. године које су узимале здраво за готово утврђивање „истине” у делу Кристофера Кларка „Месечари. Како је Европа склизнула у рат 1914” и најавила ревизију историје узрока Другог светског рата.

Британски историчар немачког порекла Џон Рел је у јуну 2014. на једном округлом столу о контроверзама око узрока Првог светског рата и трендовима ревизије дао, у истом духу, једно далековидо упозорење. Подсетио је на чињеницу да је већ до тада у Немачкој продато преко 300.000 копија Кларкове књиге „Месечари” и да су медији усхићени. (Додајмо да га је канцеларка Ангела Меркел одликовала високим орденом.) Тако је, казује Рел, *Франкфуртер Алтемајне Цајтунг* недавно објавио да је сада доказано да није било повезаности између

¹¹ М. Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првој води ревизији оцена о узроцима Другој светској рата*, Прометеј, Нови Сад 2019, 278 (према: Сл. Кљакић, „Ревизија прошлости у режији великих сила”, *Политика*, 9. јун 2013, 10 и 11)

немачке политике пре рата и Јулске кризе 1914. и да није било везе између Јулске кризе и немачких ратних циљева, тако да Фишер и сав његов рад могу бити одбачени. Рел наводи да је недељник *Шпигел* отишао још корак даље тврдећи да ако је клаузула о ратној кривици била неправедна, онда је и Версај био неправедан, па је онда можда Хитлеров напад на Пољску после свега био оправдан (!!!). Рел додаје да је забринут данашњим духом у Немачкој.¹²

То је управо то, преко ревизије историје о узроцима Првог светског рата долази се до ревизије узрока Другог светског рата. Не случајно, тако стоји и у поднаслову наше књиге „1914–2014: Зашто ревизија?”. Руски издавач наше тада допуњене књиге даће можда бољи поднаслов: „Кома треба ревизија”.¹³

У напору да се прошлост 20. века поново ревидира у складу са новонасталим политичким околностима са његовог краја, ваљало је да се обезвреде резултати немачке критичке историографије, али чак и оне умерене и склоне компромисима која није негирала меру немачке одговорности. Требало је склонити у страну да су планови за господарење светом ковани још у Вилхелминској Немачкој, да је на истим плановима, тајно, кршен Версајски мировни уговор већ од 1921. године. Творци тог мира били су упозоравани да победа из новембра 1918. године представља само двадесетогодишње примирје и да клаузуле тог уговора морају бити стриктније. Били су потпуно у праву. Други светски рат био је само друго полувреме суштински истог сукоба. Зарад нових интерпретација или „нових истина” ваљало је склонити писца књиге „Савез елита” у страну и прогласити да његове тезе више не важе. Склонити у страну да је резиме немачких геополитичких тежњи које је канцелар Бетман Холвег ставио на папир у септембру 1914. једнак онима које су се почеле проповедати 1924. и које су покренуле Други светски рат. Дакле, услов за глобалну доминацију, првенствено у Европи, било је слабљене Француске за сва времена, а „Русију (је требало) силом окренути назад према истоку и њене границе свести на приближно оно што су биле у време Петра Великог”.¹⁴

¹² М. Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија?* 281.

¹³ Миле Бјелајац *Кома нужна ревизија историји? Старе и нове споры о причинах прервой мировой войны*, Алгоритм, Москва 2015.

¹⁴ М. Бјелајац, Промене у интерпретацији „Версајског система” током протеклих 100 година у: *Крај Великој раиша – Пуш ка новој Европи*, Зборник радова књ.41, Историјски

Да би се превладале унутрашње верске поделе у самој Немачкој и Средњој Европи која је била у срцу глобалног пројекта, истурени су раса и култура насупрот инфериорним цивилизацијама. Јевреји се не оспоравају верски, као друга религија, већ као инфериорна или паразитска раса. „Речник немачке расистичке идеологије је постао речник немачких политичара и генерала у раздобљу између 1914. и 1945. (...) Све што се догађало у Другом светском рату било је дубоко укоренењено у друштву и култури зараћених народа још пре 1914.”¹⁵

Овај замах или тренд никако не треба схватити као крај критичке историографије. Али, она може само да сања тираже и медијску промоцију какву имају писци ревизионисти. Да ли је случајно што су на превођењу појединих дела на стране језике били интензивно ангажовани културни центри појединих држава у иностранству, који су их касније на све начине промовисали, мада је обичај да то раде сами издавачи.

Велики је допринос европске и светске науке што је указала на дубље корене расизма, ксенофобије и културно-медијске припреме маса за глобалне политичке пројекте. Будућа „жртва” је обележена, дехуманизована и сведена на ранг животиње коју свако слободно може да одстрели, чак са осећањем задовољства као да чини добро дело. Литература и филм ширили су слику неизбежности скорог сукоба. Млађе генерације, без личног искуства са претходним ратовима, увек су биле подложније манипулацији. Наука је дала своју реч и о пацифизму, резигнацији, страху, скепси, многобројним психолошким и материјалним факторима који су условљавали политичке одлуке које су и нехотично водиле губљењу мира и избијању Другог светског рата.

Сам Хладни рат оставио је у наслеђе двострука мерила у гледању на 1945. годину, годину пораза нацизма у Европи и јапанског империјализма у Азији. Западни савезници чинили су уступке (менталној) интеграцији некадашњих противника у свој систем безбедности и вредности, али су различито гледали на питање поновног уједињења Немачке. Још су биле живе генерације учесника рата. На другој

институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд 2020.

¹⁵ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку, 1492–1992*, EVRO BOOK, Београд 2013, 278, 279.

страни, у врховима странака и на политичким дужностима у Немачкој и даље је било оних који су запамтили горчину пораза и интимно желели сатисфакцију. Ово помирење у име будућности имало је свој одјек и међу историчарима, који су као вид уступка били спремни да се бар за Први светски рат умањи одговорност Немачке, ако то већ није могло за Други светски рат. Подсетимо се да је историчар Андреј Митровић својевремено изјавио да политичари стварају климу или постављају директне захтеве тј. забране (или предности) за одређена тумачења. Имао је на уму пример када су се француски и немачки историчари по саветима својих влада 1951. године „договорили” о подједнакој одговорности за избијање Првог светског рата, „а потом је један, савестан и осебујан, Фриц Фишер, то нарушио новим истраживањима и професионалном етиком. Поручио је тада: „Једна држава, једно друштво, не губи престиж признавањем историјске истине о себи”.¹⁶

Ипак, већ од средине шездесетих почела је релативизација одговорности и за појаву нацизма у Немачкој и наводно налажење корена његове појаве у одговору на појаву бољшевизма. Касније, средином осамдесетих са појавом књиге Нолтеа „Европски грађански рат 1917–1945: Национал социјализам и бољшевизам” учињен је следећи корак ка изједначавању фашизма и нацизма са Стаљиновим режимом, као и мека ревизија историје Холокауста. Истурена фигура свих тих ревизија био је сам професор Ернст Нолте, кога су подржали исти они десни филозофи и историчари који ће дати све од себе да оспоре историчара Фрица Фишера и његов круг. Фишер је на новим истраживањима утврдио континуитет пројеката Вилхелминске Немачке и оних на којима је почивао Трећи рајх. Све то је Нолте свесно ставио под тепих служећи се површним аналогијама и конструкцијама. Идеје релаксирања историјске свести о одговорности Немачке за два светска рата била је блиска једном броју истакнутих немачких политичара, посебно теза о изједначавању нацизма и бољшевизма. Под притиском јавности он се донекле повукао, али га је награда „Конрад Аденауер” 2000. године поново вратила у јавну арену. За разлику од свог претходника, нова канцеларка Ангела Меркел одбила је да буде традиционално уводни говорник на додели награде, објашњавајући то

¹⁶ М. Бјелајац, 1914–2014: *За што ревизија?* 276.

„личним потешкоћама” са добитником.¹⁷

Заиста, да ли да будемо толико пуни разумевања за превентивни рат против болшевизма, који је кренуо околним путем преко Аустрије, Чехословачке, Пољске, Данске, Норвешке, Холандије, Белгије, Француске, Грчке и Југославије? Али, као што је Нолте то ставио под тепих, тако се на том трагу неко данас прави слеп за оживљавање покрета који су пратили наступање Рајха и храбро (поново) марширају са његовим идејама са заставама и у старим униформама.

Није потрајало дуго од свечаних обећања поводом дозволе за поновно уједињење Немачке да се примете потези и жеље за доказивањем равноправности међу признатим великим силама. Убрзо после уједињења почело је отворено залагање за „превазилажења последица Првог светског рата”, а потом и релативизовање уставних одредаба које су забрањивале све врсте војних операција на страни с немачке територије. Отворено ангажовање у том правцу, како се у литератури наводи, најављено је на шестом Фирстенфелдбукеровом симпозијуму за руководиоце Бундесвера и бизниса 23. и 24. септембра 1991. године.

Дијана Џонстон (Diana Johnstone) скреће пажњу да је убрзо после уједињења Немачке јасно изражен циљ „превазилажења последица Првог светског рата”. Руперт Шолц (Rupert Scholz), потпредседник ЦДУ/ЦСУ фракције у немачком Бундестагу, бивши министар одбране и важан члан окружења канцелара Хелмута Кола за политичко војно планирање, то је експлицитно изнео на конференцији са врхом Бундесвера и баварским индустријалцима 23–24. септембра 1991. Шолц је тврдио да Немачка има историјско искуство и да јој то даје мандат да се меша на страни Хрвата и Словенаца. Циљ је интернационализација конфликта и учешће Немачке. Исти политичар 12. децембра 1991. осуђује позиве на „стабилност” у Европи као велику опасност „јер кад се поједини народи принудно држе у нежељеним, неприродним државним организацијама, то ствара пре све друго него стабилност”. Јасна импликација јесте релативизовање постојећих граница поново утврђених после Другог светског рата. Џонстон се пита од кога и због чега су поједине државе нежељене или „неприродне” (*widernatürlich*).

¹⁷ М. Бјелајац, Растакање сећања на заједничку победу и њене тековине, *Одбрана*, Јун 2020, 48–52.

„Неприродне државе” су супротност „природним” државама базираним на етничкој хомогености, док су „етнички мешовите” државе „неприродне” и не треба их уважавати. Дакле, етничка изнад политичких права.¹⁸

И последњи изданац Хабзбуршке лозе Ото и његови синови активно су се били укључили у активности на докидању последица Версаја. У јануару 1988. позвао је Ото „представнике” Словенаца, Хрвата и Албанаца у Европски парламент да сведоче о кризи у Југославији и изнесу своје националне погледе. Био је такође присутан на многим форумима и у часописима где је проповедао инкопатибилност цивилизација. За њега су Срби били примитивни и варварски народ насупрот Хрватима, представницима западне цивилизације. Једни су били аријевског, а други оријенталног порекла. Граница Европе и Балкана, по њему, иде источно од Хрватске и Босне. Син Карло постао је посланик Европског парламента 1996. где је наставио у истом духу.¹⁹

Када се у децембру 1991. године у Немачкој говорило о „нежељеним” и „неприродним” државама које је створио Версај, намерно се превиђало да је Версај само потврдио реално стање и донекле утицао на границе. Формирање Чехословачке, проширене Румуније, Пољске, уједињене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, потом балтичких земаља, била је готова ствар већ крајем 1918. године. Ревизија коју смо поменули окренула се само двома из тог низа – Југославији и Чехословачкој.²⁰

За разлику од Чехословачке, Пољске или Румуније, у којима се нашао далеко већи проценат мањинског становништва, Краљевина СХС је са 12 милиона становника имала 16,55 процената мањинског

¹⁸ Дијана Џонстон, *Сулуги крсташаши, Југославија, НАТО и обмане Запада*, (D. Johnstone, *Fools' Crusade, Yugoslavia, NATO and Western Delusions*, London 2002, s.168–169), IGAм Beograd 2005, 90–91.

¹⁹ Д. Џонстон, 119–121; Примери ревизије који су инсистирали на инкопатибилности цивилизација су бројни. Књиге престижних издавача просто су сустизале једна другу и „научно” подржавале поменуте протагонисте. Види: Мирослав Свирчевић, *О историји Срба: Форме ревизионистичких трендова у свету 1990-их*, поводом књиге Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War. Propaganda and the Deceit of History*, Texas A & M University Press, 1996, *Токови историје*, 3/2010, 103–114.

²⁰ М. Бјелајац, *Промене у интерпретацији „Версајског система” током протеклих 100 година*, 339.

становништва. Мађарска мањина је чинила 3,9 процената, а немачка 4,22. Те мањине задржале су сличан ниво према попису из 1931, док је румунска мањина драстично смањена са 1,93 процента, удео је пао на 0,99 процената. Такође је пао број припадника турске мањине са 1,26 на 0,96 процената. Краљевина СХС је била у блиским политичким и савезничким односима са Румунијом, па се смањење не може тумачити као притисак. Верске разлике унутар истих нација постојале су и постоје у свим европским земљама, па не чине непремостиву „цивилизацијску препреку”. Поменимо на пример Белгију коју су заиста креирале велике силе, али је данас нико не помиње као „неприродну” државу, нити се на међународном плану залаже за њену деструкцију, или поменимо Велику Британију чији су народи имали и имају традицију анимозитета. У обе државе само њихови унутрашњи политички фактори потежу питање сецесије или раздвајања с времена на време.²¹

У свим новонасталим државама свакако је било политичке и верске суревњивости између блиских народа који су се, неспорно је, политички опредељивали да изађу из састава предратних империја, а такође да што више заокруже територије које су настањивали. Но, међу данашњим историчарима често не постоји спремност да се реално сагледају те историјски условљене супротности, већ се као једини „релевантан” извор користе аргументи појединих политичких личности или покрета екстремног карактера који су били без жеље да се промовише толерантна коегзистенција блиских народа. Без анализе економског и културног напретка, без узимања у обзир наслеђене економске заосталости или безбедносних претњи споља, све се свело на некадашња политичка нагађања и изговорено у жару политичке борбе.

Како је Версај у контексту избијања Другог светског рата незаобилазна окосница нових преиспитивања, или, у суштини, понављање свих старих оцена у крилу поражених држава, али и појединих личности на победничкој страни између два светска рата, дошли смо и до таквих оцена да је то био „последњи злочин... чије су тешке одредбе омогућиле Други светски рат (*Economist*).”²²

²¹ Исто.

²² Исто.

Британско-канадска историчарка Маргарет Макмилан, поводом наведеног чланка закључује да Хитлер није водио рат због Версаја мада му је он пружио изговоре за пропаганду, већ да га је водио за доминацију у Европи. Планирао је, пише она, уништење Пољске, Чехословачке и освајање Совјетског Савеза. Он је тражио експанзију немачког народа и животни простор. Успут, уништење Јевреја, бољшевика и других. Она оспорава још једну честу флоскулу да је Версај створио Пољску, Чехословачку и Југославију, јер су оне већ биле створене пре Конференције, биле су свршен чин.²³

Да ли је Версајски систем заиста функционисао и да ли је тај систем уговора био нешто најтеже што су побеђени искусили у 19. и 20. веку? Или, зашто се победа претворила у прах? Зашто је изгубљен мир?

Компаративне анализе историчара показују да Версај није био најстрожији мир, да није био чак ни имплементиран у потпуности, да су га се одрицали његови творци већ за пола године од његовог потписивања. Мир је остао на Француској да га чува, али како?

Историчари су и око овога подељени, али сматрамо да су они који су одабрали да упоређују мировне услове на ранијим конференцијама посебно из 19. века (1815, 1866, 1871, 1878), али и немачке услове Совјетима у Брест Литовску 1918. године, дошли до далеко прецизнијих сазнања у корист Версајског мира. Историчари економског усмерења много су прецизније обрадили и прорачунали стварну тежину немачких репарација, далеко од оне коју је исказивао јавни политички говор, или сам експерт Мировне конференције британски професор Кејнс.²⁴

Чак је историчарка Маргарет Макмилан, познатија претходних година по склоности ревизији оцена узрока Првог светског рата, констатовала да се не може оптуживати Версај као узрок рата. Његови творци више нису доносили одлуке које ће заиста водити у Други светски рат, пише она.²⁵

²³ Margaret Macmillan, *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, John Murray, London 2001, 496, 449–450.

²⁴ Исто.

²⁵ Margaret Macmillan, *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End*

Историчар Доналд Каган, упоређујући мировне уговоре које су Немци као победници наметали, сматра да су они као побеђени у Версају и после њега добро прошли. Ако је у почетку било предвиђено да ће репарације износити 6 процената од годишњег националног дохотка, „што би одговарало терету које су западне земље поднеле 70-их када су скочиле цене нафте”, то би се платило без великих жртава. И та сума редукована је Досовим (Daws) планом 1924. на 3,3 процента националног дохотка, а Јанговим (Young) планом из 1929. то је спуштено на 2,6 процената. У стварности, Немачка је у првих десет година једва давала 2,0 процента годишњег дохотка. Плаћање репарација укинула је 1932. године. Ако се узме прилив западних инвестиција у Немачку у времену Вајмарске републике, онда се може закључити да је Немачка профитирала, а не обрнуто.²⁶

Историчари се слажу да је Версај у интерпретацији вођа и партија у Немачкој имао значајну мобилизаторску улогу у стварању духа реваншизма.

Што се тиче тезе да је Весај створио „неприродне”, а тиме и неодрживе државе, можемо само да додамо да се у радовима утврђује недоследност овог виђења. Више него игде траг овог виђења води у време краја осамдесетих и раних деведесетих година. Двоструки стандарди који су се у овим оценама примењивали, констатује се, нису никад поменули пример вештачке државе каква је Белгија, или националну структуру балтичких држава, па и данас постојећих балканских држава. Већина коректних историчара указује да су све те државе саме прокламовале своју независност још 1918. године.

Пракса преиспитивања новије историје у самој Србији посебна је тема. Подсетићемо на овом месту на неке опште оквире који су донекле карактеристични и за кретања у окружењу и шире у контексту преиспитивања европске историје 20. века.

У Србији и Југославији почетком осамдесетих у крилу историографије започиње један тренд преиспитивања историје Другог

War, John Murray, London 2001, 496, 449–450.

²⁶ Donald Kagan, *On the Origins of War and the Preservation of Peace*, Anchor Books, New York, London, Sydney 1996 292.

светског рата и обнављање сећања на ослободилачке ратове са почетка 20. века. Ово је изазвало пажњу у републичким централним комитетима СКЈ. Реаговало се поводом објављивања појединих књига које су доводиле у питање дотадашње партијске догме, или како је то др Шувар крстио „доводе у питање истине које су изrekli Тито, Кардељ и други”. У следећој деценији уочи самог распада Југославије и током ратова долази до реваншизма у јавности, тада се комунисти или социјалисти повлаче. Њихов наратив више није једини, није доминантан, мењају се интерпретације и у школским уџбеницима. Слободније се говори и пише о грађанском рату, а не једино о ослободилачком и револуцији. Пише се о доскорашњим табу темама, реторзији, суђењима и погубљењима класног непријатеља и издајника, сарадника окупатора. Почине да се анализира и емигрантска литература. Пише се о страдању СПЦ, логорима, геноциду и др. У сваком случају уџбеници из историје добијају нове садржаје који су до тада били незамисливи у оквирима СФРЈ.²⁷

Напушта се неколико темељних образаца на којима је идеолошки почивала нова Југославија. Када су ратни злочини у питању, то је била установљена симетрија. Све стране су чиниле злочине осим једне, НОВ. Међутим, значајнији образац који се почео доводити у питање био је „Политички извештај” или реферат Јосипа Броза Тита на V конгресу КПЈ одржаном 1948. У том реферату био је за историографију „прописан” не само карактер и форма ослободилачког рата него и целокупна историја Краљевине Југославије, па и саме КПЈ у том времену. То је било прихваћено као незаобилазан „извор”. Ово, наравно, треба схватити условно и кроз оновремене механизме. Код једних, радило се о идеолошкој добровољности, а код других из опортунизма ради очувања егзистенције. Треба додати да су неки радо прихватили оцене из овог обрасца, јер су се поклапале са њиховим националним осећањима. Титове изговорене речи и објављени реферат исте године и код истог издавача учвршћују чланци и расправе другог партијског идеолога, Бориса Зихерла, који ће такође постати

²⁷ М. Бјелајац, Г. Кривокапић Јовић, *Прилози из научне критике – Српска историографија и свет, Утицај југословенске кризе на српску и светску историографију*, ИНИС, Београд 2011, 25–51, 219–244.

„проверена изворишта.”²⁸ О почетку грађанског рата између партизана и четника, преко Дедијеровог „Дневника” установљена је верзија по којој је директиву за његово избијање донео капетан Хадсон.

После смрти Јосипа Броза Тита (1980) кренуо је велики талас преиспитивања историје, подстакнут и општом кризом система и заједнице. Такав процес захватио је и историјску науку о недавној прошлости. Отвориле су се многе табу теме. Почело се отворено говорити о грађанском рату и свим његовим варијантама. Први пут је победничка страна постала предмет савесног истраживања. Кренуло се са објављивањем публицистичких и научних радова на тему скоре прошлости, али и зборника докумената.²⁹

Ослобођени стега деведесетих, у бившем југословенском окружењу пишу се нове историје Другог светског рата и Краљевине Југославије, али и СФРЈ се карактерише као доминантно српска творевина и хегемонија. На све стране су жртве и прогони почињени од „оног другог”. Ужа национална историја се пере и умива, представља као борба за демократију, слободу и равноправност.

И на крају да учинимо једну важну напомену. Стојимо на становишту да нема нечег јединственог што би назвали западна историографија, америчка, британска, француска, немачка, српска или хрватска, руска, мађарска, бугарска. У свим тим историографијама делују и пишу појединци, међу њима постоје разлике, уочљиве вододелнице, али и одређене да кажемо препознатљиве школе мишљења о различитим питањима Првог и Другог светског рата, њихових узрока, тока и епилога. Једнако тако се деле и око других поља историје.

²⁸ *V kongres Komunističke partije Jugoslavije, Izveštaji i referati*, Kultura, Beograd, 1948, str. 9–159. О problemu Titovih spisa „kao kulturnog izvora” vidi: Петрановић, Бранко. *Историچار и савремена епоха*, Војска, Београд 1994. с. 100–109; Zbirka političkih tekstova В. Ziharla, „Tri trula stuba stare Jugoslavije”, kada je u pitanju D. Mihailović članak „Epilog jedne protivnarodne zavere” (поводом суђења Милаовићу).

²⁹ За Титовог живота почео се остваривати пројекат „Сабрана дела”, (ИЦ Комунист, Београд, БИГЗ Београд и Напријед Загреб), на коме је био окупљен велики број историчара. Међутим, двадесетак томова који су најзначајнији за нашу тему изашли су после његове смрти. Посебну вредност овог издања представља богат научни апарат који говори више и од самих докумената.

Као и сви продужени конфликти у стварном животу, па и Хладни рат, поред разумљивих политичких подела имају савршен одраз на поделе у академској заједници. Партизанство (partisanship) у науци није само категорија нашег турбулентног доба.

Извори и литература

Објављени извори

V kongres Komunističke partije Jugoslavije, Izveštaji i referati, Kultura, Beograd, 1948.

Штампа

Одбрана

Печаш

Печаш

Полишка

Литература

Adamthwaite, Anthony. *Grandeur & Misery. France's Bid for Power in Europe 1914–1940*, Arnold, London, 1996. (prvo izdanje 1966)

Alexander, M. S. *The Republic in Danger. General Maurice Gamlin and the Politics of French Defence, 1933–1940*, Cambridge University Press, 1992.

Белаяц, Миле. *Кому нужна ревизия истории? Старые и новые споры о причинах первой мировой войны*, Алгоритм, Москва, 2015.

Бјелајац, Миле, Кривокапић Јовић, Гордана. *Прилози из научне критике – Српска историографија и свет, Ушлицај југословенске кризе на српску и светску историографију*, ИНИС, Београд, 2011.

Бјелајац, Миле. *1914–2014: Зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првој води ревизији оцена о узроцима Другој светској рату*, Прометеј, Нови Сад, 2019.

Бјелајац, Миле. Промене у интерпретацији „Версајског система” током протеклих 100 година у: *Крај Великој рату – Пућ ка новој Европи*, Зборник радова књ. 41, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2020.

Berghahn, Volker R. *Europe in the Era of Two World Wars. From Militarism and Genocide to Civil Society 1900–1950*, Princeton University Press, 2006.

- Bertram, Gordon M. *Collaborationism in France during Second World War*, Cornell University Press, London, 1980.
- Bogdan, Henry. *Histoire des Pays de l'Est: des origines a notre jour*, "Perrin", Paris, 1994.
- Burrin, Philippe. *La France a l'heure allemande 1940–1944*, Seuil, Paris 1996.
- Екмечић, Милорад. *Дуго крепање између клања и орања. Историја Срба у новом веку, 1492–1992*, EVRO BOOK, Београд, 2013.
- Kagan, Donald. *On the Origins of War and the Preservation of Peace*, Anchor Books, New York, London, Sydney, 1996.
- Kijeza, Đulijeto. *Rusofobija*, Albatros plus, Београд, 2016.
- Lebow, Richard Ned, Kansteiner, Wulf, Fogu, Claudio. *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Duke University Press, Durham / London, 2006.
- Macmillan, Margaret. *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, John Murray, London, 2001.
- Manošek Valter, *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Београд, 2007.
- Петрановић, Бранко. *Историјар и савремена епоха*, Војска, Београд, 1994.
- Paxton, Robert O. *Vishy France, Old Guard and New Order, 1940–1944*, Columbia University Press, New York, 1982.
- Roy, Jules. *Le Grand Neufrage, Chronique du Proces Petain*, "Albin Michel", Paris, 1995.
- Свирчевић, Мирослав. "О историји Срба: Форме ревизионистичких трендова у свету 1990-их, поводом књиге Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War. Propaganda and the Deceit of History*, Texas A & M University Press, 1996", *Токови историје*, 3/2010.
- Sweets, John F. *Choiches in Vichy France. The French under Nazi Occupation*, Oxford University Press, 1994 (1986).
- Fishman, Sarah. "The Power of Myth: Five Recent Works on Vichy France", *The Journal of Modern History*, 67 (September, 1995), str. 666–673.
- Friedhoff, Herman. *Requiem for Resilance. The Civilian Struggle Against Nazism in Holland and Germany*, London, Bloomsbury, 1988.
- Хобсбаум, Ерик. *Доба екстрема*, Дерета, Београд 2002.
- Halls, W. D. *Politics, Society and Christianity in Vishy France*, Berg Publishers, Oxford, 1995.

Hirschfeld, Gerhard. *Nazi Rule and Dutch Collaboration. The Netherland under German Occupation, 1940–1945*, Oxford-Berg, 1988.

Hodzic, Sanela and Vitali, Paola. „Italiani brava gente?“, *Storiografia recente dell'occupazione italiana in Croazia durante la seconda guerra mondiale*, *Ventunesimo Secolo* Vol. 7, No. 16 (Giugno 2008), pp. 31–55.

Carroll, David. *French Literary Fascism: Nationalism, Anti-Semitism, and the Ideology of Culture*, Princeton University Press, 1996.

Close, David H. *The Greek Civil War 1943–1950. Studies of Polarisation*, Routledge, London, New York, 1993.

Conan, Eric et Rousso, Henry. *Vichy: Un Passe Qui ne passe pas*, Feyard, Paris, 1994.

Conway, Martin. *Collaboration in Belgium: Leon Degrelle and Rexist Movement 1940–1944*, New Haven, Yale University Press, 1993.

Crampton, R. J. *Eastern Europe in the Twentieth Century*, „Routledge“, London-New York, 1994.

Џонстон, Дијана. *Сулуги крсташки, Југославија, НАТО и обмане Зајуга*, IGAm Beograd, 2005.

Mile Bjelajac, PhD, Principal Research Fellow
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

Summary

ON REVISION TENDENCIES IN DEALING WITH THE SECOND WORLD WAR HISTORY AFTER 80 YEARS

The existing literature on the origins of the Second World War, the deeper causes of the imperial conflict, has offered and still offers enough systematized knowledge that could help scholars to deal with and to recognize current revision trends on the issue. Usually, these forms of audit are without reliance on the actual facts of the past. Deeper knowledge could also help to realize how the chronology of events is intentionally distorted or the content is cleared of facts that call into question the hypothesis of revisionist scholars. Obviously, the such distorted image of the past is subordinated to the political needs of a time. For the sake of little comfort, this is not the first time in the history of civilization. Academic historians who stood up against such revisionist trends have marked these basic directions of revision on the origins, course and consequences of the Second World War, in their papers at scientific conferences, published critiques and books. But, on the other hand, there are still those members of the academic community who have gladly accepted the political trends of revision and whose books have received great publicity, and some authors even became decorated.

The revision of the history of the deeper causes of the Second World War began with the denial of the results of historiography on the real causes and drivers of the First World War, and especially with the discussions on the character of the Treaty of Versailles. By insinuating that he was unjust, that he created an “artificial” and “unnatural” states upon the ruins of destroyed empires, and, in addition, that he “chained” the German nation, jubilant media in 2014 even suggested that, somehow Mr. Hitler was right to oppose and revised Versailles.

The new revision once again accepts the hypothesis, launched in the 1960s, that the war was provoked by Nazism and Bolshevism equally, and that it was in fact a European civil war. Let us remind you that on the occasion of the 100th anniversary of the outbreak of the First World War, the most advertised thesis became that all Great Powers are equally to blame for its outbreak, but mostly small Serbia and Russia.

Along with appliance of a milder approach contrary to the real facts about German responsibility for the outbreak of the WW I, and the imperial projects for world domination (1914, 1939), the current revision is also present in writing and marking the recent history of Eastern European countries, those that once were members of the socialist bloc together with the USSR. Certainly, the new Cold War and new political divisions affect the social oblivion of how the end of the occupation was greeted, most often by the Soviet Liberation Army. The memory and the huge sacrifices made to crush Nazism have been desecrated.

The revision of the history of the Second World War, which began in the 1980s in Yugoslavia, turned in the 1990s from a more academic course to a more ideological direction in certain successor countries. According to such a new interpretation, Yugoslavia was an unwanted creation in which the Serbian factor dominated, at the expense of other ethnicities and minorities. This is, in short, the most common pattern. The crimes in the Independent State of Croatia (1941/1945) are, accordingly, just a reaction to the uprising of Serbs who did not want to accept the Croatian state or acceptable “revenge” for the Croat sufferings 1918/41. The National Liberation Army (Partisans) is usually reduced to a communist movement, although its mass consists of non-communists.

“New” views of the Second World War in Europe have their reflection not only in academic literature, but also in the media, political public speech and school textbooks.

Keywords: Second World War, First World War, revision of history, Serbia, Yugoslavia, USSR, Germany.